

sinde müzik ve şiire ilgi duyan yetenekli ve sanatkâr ruhlu kişileri topladı. Kaynaklarda Şah Âlem'in bile bazan bu meclislerle katıldığı zikredilir. Hayatı boyunca Delhi'den ayrılmayan Derd 24 Safer 1199'da (6 Ocak 1785) vefat etti. Bugün yerine park yapılmış olan Türkmen Kapısı dışındaki eski Şahcihanâbâd Mezarlığı'nda toprağa verildi. Babasının mezarına bitişik olan kabri, yanındaki mescitle birlikte hâlâ varlığını korumakta ve müslümanlar tarafından ziyaret edilmektedir.

Derd tevhid konusunda Nakşibendiler gibi, "Her şey O'ndandır" (heme ez-öst) esasını benimseyerek "Her şey O'dur" (heme öst) şeklindeki **vahdet-i vücûd***'cu anlayışa karşı çıkmış, kullukla temaşa halinin birlikte olması gerektiğini savunmuştur. "Elem" adını verdiği oğlundan ve mânevî çocukları nazarıyla baktığı eserlerinden dolayı Allah'a şükreden Derd, kaptırsız ârifleri çocuksuz kişilere ve anlamsız eserleri de hayırsız evlâtlara benzetir.

Derd'in ruhî mi'racı babası ve şeyhi Andelîb'de fâni olmakla başlar; bunu Hz. Peygamber'de fâni olma hali takip eder ve daha sonra Allah'ta fâni olma noktasına ulaşır. Fakat **sülûk***'ün en mükemmel biçimde gerçekleşmesi için iniş (nüzü) halinin de gerçekleşmesi ve Allah'ta bâki olma (bekâ billâh) mertebesinde elde edilmesi şarttır. "Allah'ta fenâ" (fenâ fillâh) Hakk'a yönelik iken "Allah'ta bekâ" halka yöneliktir. Sülûk esnasında yükseliş (urûc) halini tamamlayıp dönüş (rücû) haline geçen kişi, urûc halinde kalandan daha yüksek bir mertebede bulunur. Zira yükseliş halinde temaşa, iniş halinde kulluk gerçekleşir ve bu iki hale sahip olan sâlik, sadece birine sahip olandan daha üstün bir mertebede sayılır. "Hâlis Muhammedî"nin mertebesi budur. Bu esasa dayanan Tarikat-ı Muhammediyye-i Hâlisâ'nın usul ve âdâbı Nakşîlîğin usul ve âdâbından fazla farklı değildir. Bu açıdan Derd bir bakıma muhafazakâr bir tarikat anlayışına sahiptir. Şiirli ve müzikli semâ meclisleri düzenlemenin Nakşibendiyye tarikatına uymadığını bilen Derd, çok düşkün olduğu müzikinin haramlığı konusunda yazdığı *Ĥurmetü'l-ġinâ* adlı eserinde, aslında Nakşibendî şeyhleri gibi düşündüğünü, fakat müziğe düşkünlüğü sebebiyle Allah'ın kendisini affedeceğini umduğunu, semâa teşvik etmediğini ve bu hususla ilgili davranışının kendisine has olduğunu söyler.

Eserleri. 1. *Vâridât-ı Derd* (*Risâle-i Vâridât*). 111 risâleden oluşan eser, 1166-

da (1752) kendisine gelmeye başlayan ve altı yıl süren ilhamların (vâkiât) rubâîler ve kısa düz yazılar şeklinde ifade edilmesinden meydana gelir. 2. *İlmü'l-kitâb* (Bhopal 1309). Derd bu eseri önceki eserinin şerhi olarak Arapça kaleme almış, daha sonra müstakil bir kitap haline getirmiştir. 111 bölümden oluşan eserin her bölümüne "Yâ Nâsir!" ifadeyle başlamış, böylece hem Allah'tan hem de derin bir sevgiye bağlı olduğu ve kendisiyle özdeşleştirdiği mürşidi ve babası Andelîb'in ruhaniyetinden yardım dilemiştir. 3. *Çehâr Risâle* (Bhopal 1310). 1775-1785 yılları arasında yazdığı *Nâle-yi Derd*, *Âh-ı Serd*, *Derd-i Dil*, *Şem'-i Mañfil* adlı dört risâlesini ihtiva eder. Bu risâlelerin her biri, "nâsir" kelimesinin sayı değeri olan 341 bölüme ayrılmıştır. 4. *Dîvân*. Urdu dilinin oluşumu ve gelişimi bakımından önem taşıyan divanı, ilki Delhi'de (1272) olmak üzere defalarca basılmış, daha sonra da Halîlürrahman Dâvûdî tarafından yayımlanmıştır (Lahor 1962). Derd'in Farsça şiirlerinin derlendiği küçük bir divanı daha vardır (Delhi 1310). 5. *Vâkı'ât-ı Derd*. Bazı tasavvufî konuları ihtiva eden bu eser de basılmıştır. Derd'in daha önce anılan *Esrârü's-şalât* ve *Ĥurmetü'l-ġinâ* adlı iki eseri daha vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

G. de Tassy, *Histoire de la Littérature Hindoue et Hindoustanie*, Paris 1870; T. Bailey, *A History of Urdu Literature*, Calcutta 1932, s. 50-51; Ali İbrahim Han Halîl, *Gülzâr-ı İbrâhim*, Aligarh 1935, s. 126-129; R. B. Saksena, *A History of Urdu Literature*, Allahâbâd 1940, s. 55-59; Muhammed Azmetullah Han, *Mezâmîn-i Azmet*, Haydarâbâd 1942, II, 1-64; Seyyid Abdullah, *Bahş u Nazar*, Lahor 1952, s. 9-26; S. Nâsir Nezîr Firâk, *Meyhâne-i Derd*, Delhi, ts.; Abdülhay el-Hasenî, *Nûzhetü'l-havâtir*, VI, 78-81; Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, s. 373-383; A. S. Bazmee Ansari, "Dard", *EI*² (İng.), II, 137-138; Seyyid Muhammed Abdullah, "Derd", *UDMİ*, IX, 237-239.

A. S. BAZMEE ANSARI

DERDİR

(الدردير)

Ebü'l-Berekât Ahmed b. Muhammed
b. Ahmed ed-Derdîr el-Adevî
(ö. 1201/1786)

**Halvetiyye tarikatının
Derdîriyye kolunun kurucusu
Mısırlı mutasavvîf, fakih**

1127'de (1715) Yukarı Mısır'daki Asyût vilâyetine bağlı Menfelût kasabasında doğdu. Rivayete göre dedesi Ahmed b. Ebû Hâmid doğduğu gece Derdîr adlı

bir kabile reisi bu ailenin misafiri bulunuyordu. Bundan dolayı yeni doğan Ahmed'e Derdîr lakabı verilmiş, daha sonra Ahmed'in oğlu Muhammed ve torunu Ebü'l-Berekât Ahmed de bu lakapla tanınmışlardır. Derdîr ilk öğrenimine âlim ve dindar bir kişi olan babasının yanında başladı. On yaşında iken babasını kaybedince tahsiline devam etmek için Kahire'ye gitti ve Ezher'e girdi. Mâlikî fakihlerinden, o dönemde Mısır'ın en büyük âlimi olarak bilinen Ebü'l-Hasan Ali es-Saîdî'den fıkıh okudu. 1160'ta (1747) Kutbüddin el-Bekrî'nin halifesi ve Halvetiyye'nin Hifniyye kolunun kurucusu Şeyh Şemseddin Muhammed el-Hifnî'ye intisap etti. Ahmed es-Sabbâ ve Ahmed b. Abdülfettâh gibi âlimlerin derslerine devam etti. Mısır'ın ünlü âlimleri arasına girdi. Hocası Ali es-Saîdî'nin 1189'da (1775) vefat etmesi üzerine onun yürüttüğü bütün faaliyetleri Ahmed ed-Derdîr üstlendi. Bu suretle Mâlikîler'in Ezher şeyhi ve Mısır müftüsü oldu; bundan dolayı kendisine "Küçük Mâlik" denilirdi. Saîdîler'in medresesinde dersler verdi, vakıflarına nezâret etti. 1172'de (1758) Şeyh Hifnî'den icâzet aldıktan sonra tasavvufta da büyük ün kazanan Derdîr Halvetiyye tarikatının yayılmasına önemli katkılarda bulundu. Mısır'ın en meşhur âlim ve şeyhi haline geldiği bu dönemde Mısır'da Osmanlı valisinin otoritesi fiilen hemen ortadan kalktığı için bu boşluğu emirler doldurmaya başlamıştı. Hiçbir hukukî ve siyasî disiplin tanımayan bu emirler gerek halka gerekse âlimlere her çeşit haksızlığı reva görüyorlardı. Ahmed ed-Derdîr bu zorbalara karşı halkın da desteğiyle sözlü, yazılı ve fiilî olarak cesur ve tesirli bir mücadele yürüterek onları sindirdi. Mâlikî mezhebinde müctehid mertebesine ulaşan Şeyh Derdîr Ahmed es-Sâvî, Sâlih es-Sibâî, Arefe ed-Desûkî, Abdülâlim es-Senhûrî ve Mustafa el-Ukbâvî gibi sonradan tanınmış birer âlim olan birçok kişiye hocalık yapmıştır.

6 Rebülevvel 1201'de (27 Aralık 1786) Kahire'de vefat eden Derdîr zâviyesinin hazîresinde toprağa verildi. Tarikat silsilesi Şeyh Hifnî ve Kutbüddin el-Bekrî vasıtasıyla Halvetiyye'nin Şâbâniyye-Karabaşiyye koluna ulaştı.

Tasavvuf, tarikat evrâdî, akaid, fıkıh konularında yirmiden fazla eseri olan Şeyh Derdîr'in basılı eserleri şunlardır: 1. *Aķrebü'l-mesâlik li-mezhebi'l-İmâm Mâlik*. Mâlikî fıkıhına dair bir eser olup

1193 (1779) yılında telif edilmiştir (Kahire 1287, 1299). 2. *eş-Şerhu's-şagîr 'alâ Akrebi'l-mesâlik*. "Bâbü'l-cinâye" faslına kadar telif ettiği eseri talebesi Şeyh Mustafa el-Ukbâvî tamamlamıştır (Bulak 1281; Kahire 1282, 1326, 1972). 3. *eş-Şerhu'l-kebîr 'alâ Muhtaşarı Sîdî Halîl*. Mâlikî fıkhiyla ilgili olan bu eser Muhammed ed-Desûkî'nin hâşiyesiyle birlikte basılmıştır (Kahire 1303, 1310). 4. *el-Harîdetü'l-behiyye*. Akaid ile ilgili yetmiş bir beyitlik manzum bir eserdir (Kahire 1279; İskenderiye 1281). 5. *Şerh 'ale'l-'akîde*. Kutbüddin el-Bekrî'nin *Fevâ'idü'l-ferâ'id* adlı akaide dair eserinin şerhidir (Bulak 1314). 6. *Tuĥfetü'l-iĥvân fî 'ilmi'l-beyân* (Kahire, ts.). 7. *Hâşiye 'alâ Kışşatü'l-mî'râc*. Necmeddin el-Gazzî'nin mi'râc hadisesiyle ilgili eserinin hâşiyesidir. Gazzî'nin eserinin kenarında birçok defa basılmıştır (Bulak 1284; Kahire 1294, 1305). 8. *Tuĥfetü'l-iĥvân fî âdâbi ehlî'l-'irfân*. Tarikat âdâbiyla ilgili olan bu risâleyi Harîrîzâde *Tibyân*'da (II, vr. 7^b-19^b) iktibas etmiştir (Kahire 1281, 1332). 9. *Mevlidü'n-nebî*. İbrâhim el-Bâcûrî'nin esere yazdığı hâşiye ile birlikte yayımlanmıştır (Kahire 1304). 10. *Şevâriku'l-envâr*. Bazı salavat metinlerini ihtiva eden bu risâleyi de Harîrîzâde *Tibyân*'da (II, vr. 19^b-26^a) iktibas etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Cebertî, *'Acâ'ibü'l-âşâr*, Bulak 1297, II, 147; Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 6^b-26^a; *Tomar-Halvetiyye*, s. 87; Abdülhay el-Kettânî, *Fihri'sü'l-fehâris*, I, 393-394; Serkis, *Mu'cem*, I, 869-870; Brockelmann, *GAL*, II, 353; *Suppl.*, II, 470, 480; Abdülhalim Mahmûd, *Ebû'l-Bekât Sîdî Ahmed ed-Derdîr*, Kahire 1947; Nebhânî, *Kerâmâtü'l-evliyâ*, I, 340-341; *Hediyetü'l-'arifîn*, I, 181; Ziriklî, *et-A'âm*, I, 244; Abdürrezâk el-Baytâr, *Hilyetü'l-beşer fî târihi'l-ĥarnî's-şâlis 'aşer*, Dimaşk 1961, I, 172; Ahmed Alâeddin Abdülhamîd Da'ber, *Ebû'l-Bekât ed-Derdîr ve eşeruhâ fî'l-fîĥ* (yüksek lisans tezi, 1982), Kahire Câmîatü'l-Ezher; Ahmed Hanefî Nassâr el-Kûsî, "es-Seyyid Ahmed ed-Derdîr", *ME*, XLI/2 (1389/1969), s. 133-137.

AHMED ALÂEDDİN ABDÜLHAMİD DA'BER

DERDİRİYYE

(الدرديرية)

Halvetiyye tarikatının Ebû'l-Bekât Ahmed b. Muhammed ed-Derdîr'e (ö. 1201/1786)

nisbet edilen bir kolu.

Ahmed ed-Derdîr Şeyh Hifnî'ye intisap ederek ondan Halvetiyye tarikatı hırkasını giymiş, daha sonra şeyhinin halifesi sıfatıyla faaliyet göstermişti. Çevresinde toplanan çok sayıda mürid ve hali-

feleri ölümünden sonra Halvetiyye'nin Derdîriyye kolunu meydana getirmişlerdir. Döneminin önemli âlimlerinden sayılan Ahmed ed-Derdîr evrâd, ezkâr, salavat, ibadet, riyâzet ve mücahedeyle ağırlık veren bir tasavvuf anlayışına sahiptir. Tarikat, şeriat ve hakikati birbirine bağlar, nefsin halleri, nitelikleri ve dereceleri üzerinde durur. Harîrîzâde tarafından da *Tibyân*'da (II, vr. 7^b-19^b) iktibas edilen *Tuĥfetü'l-iĥvân* adlı eserinde tarikatın âdâb, erkân ve zikir usulünü ayrıntılı şekilde anlatmıştır. Ona göre şeyh, ihvan ve halk kesimlerinden her birinin uyması gereken kurallar farklıdır. Özellikle receb, şâban, zilhicce, şevval ve muharrem aylarında nafilâ oruç tutulur. Zikir istiğfarla başlar, salavatla devam eder. Zikir için gecenin son üçte biri, özellikle seher vakti tercih edilir. Zikir esnasında okunan duaların çoğu Kur'an ve hadislerden seçilmiştir. Ahmed ed-Derdîr *Şevâriku'l-envâr* (metni için bk. Harîrîzâde, II, vr. 19^b-26^a) adlı eserinde Gazzâlî, İbn Meşş, Ahmed el-Bedevisî, İbrâhim ed-Desûkî, Ebû'l-Hasan eş-Şâzelî gibi mutasavvıflardan derlediği salavat metinlerini aktardıktan sonra kendi tertibi olan salavat ibarelerini alfabetik olarak sıralar. Ahmed ed-Derdîr'in *Manzûmetü'd-Derdîr* diye meşhur olan *et-Teveccühü'l-esnâ bi-naẓmi'l-esmâ'il-hüsnâ* (metni için bk. Harîrîzâde, II, vr. 26^a-27^b) adlı evradı Derdîriyye mensupları arasında çok okunur.

Sâviyye, Sibâiyye, Vefâiyye adlı üç şubeye ayrılan Derdîriyye tarikatı daha çok Mısır'da yaygınlık kazanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Derdîr, *Tuĥfetü'l-iĥvân fî âdâbi ehlî'l-'irfân*, Kahire 1332; Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 6^b-27^b; *Tomar-Halvetiyye*, s. 87; Nebhânî, *Kerâmâtü'l-evliyâ*, I, 340-341; F. de Jong, *Turuq and Turuq-Linked*, Leiden 1978, s. 115-116, 122-124.

MUHAMMED EL-CELYEND

DERECE

(درجة)

İslâm'da çeşitli dünyevî ve uhrevî mertebeleri, mûsbet ilimlerde de bazı ölçüm birimlerini ifade eden terim.

Arapça bir kelime olan *derece*, "herhangi bir mertebeler düzenindeki ileri ve yukarı doğru giden menzilelerin her biri veya yüksek olanı" anlamına gelir; çoğulu *derecât* ve *derecdîr*. Bu genel an-

lam çerçevesinde bir merdivenin her basamağına *derece* denildiği gibi bir yapının katları için de *derecû'l-binâ* tabiri kullanılır. Derece bugün genel olarak belirli bir seviyeden itibaren aşağı doğru giden basamak ve mertebeler için de kullanılmakla birlikte aslında kelime anlamının açıkça gösterdiği gibi yalnız yükseklik ifade eden kavramlar (+ dereceler) içinde ve kurallara uygun konuşulan Arapça ve Osmanlıca'da inen kavramları (- dereceler) ifade etmek üzere *dereke* (çoğulu *derekât*) kelimesi kullanılır. Meselâ, "Bu memlekette mîzânü'l-harâre yazın 40 dereceye kadar çıkar ve kışın 20 dereceye kadar iner" (*Kâmûs-ı Türkî*, s. 606); "Doğrusu münafıklar cehennemden en alt derekesindedirler" (en-Nisâ 4/145) ve "yalancı şahit derekesine düşmek" ifadeleri bu kullanıma örnek teşkil eder.

Derece tekil veya çoğul olarak Kur'an-ı Kerîm'in on sekiz âyetinde geçmekte ve hukukî, iktisadî, ilmî, ahlâkî, özellikle de uhrevî mertebeler farklılıklarına işaret etmektedir. Kadınların erkekler gibi hakları olduğu bildirilirken erkeklerin kadınlara göre bir derece üstünlük farkı taşıdıkları ifade edilir (el-Bakara 2/228). Bazı peygamberlerin belirli özellikleriyle diğerleri karşısında derece üstünlüğüne sahip buldukları (el-Bakara 2/253), birtakım faziletli amelleri işleyenlerin işlemeyenlere göre daha üstün derecede oldukları (en-Nisâ 4/95-96) ve mümin veya kâfir herkesin yaptığı işlere karşılık bir derece işgal ettiği (Âl-i İmrân 3/163; el-En'âm 6/132; el-Ahkâf 46/19) belirtilir. Kur'an'da, insanlar arasındaki çeşitli dünyevî ilişkilerde dinamizm sağlamak ve onları sınamak amacıyla gerek imkânlar gerekse fırsatlar hususunda belirlenen nisbî derece farklarına da işaret edilmekte, ancak bazı dünyevî üstünlüklere sahip olmanın Allah katında mutlak bir değer taşımadığı, asıl yüksek derecelerin âhirette olduğu belirtilmektedir (el-En'âm 6/165; el-İsrâ 17/21; ez-Zuhruf 43/32). Ayrıca Hz. Yûsuf'un şahsında ilmî derecelerin varlığına işaret olunurken, "Biz kimi dilersek onu derecelerle yükseltiriz; her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen biri bulunur" (Yûsuf 12/76) denilmektedir. Allah'ın ismi ve sıfatı olarak zikredilen "dereceleri yükselten" (refi'u'd-derecât) tabiri ise (el-Mü'min 40/15) "göklere birbiri üstüne kuran, meleklerin arşa ve göklere yükselmesini sağlayan, dünyada kullarına yüksek mertebeler veren ve müminlerin sevap de-